

Cengiz GÖKŞEN

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7838-7220
cengizgoksen@gmail.com

Halil İbrahim TOPALAK

Dr. | PhD.

Millî Eğitim Bakanlığı, Düziçi Şehit Mustafa Can Anadolu Lisesi, Osmaniye-TÜRKİYE
The Ministry of National Education, Düziçi Şehit Mustafa Can High School, Osmaniye-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-9960-946X
ibocemil_17@hotmail.com

Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik

Öz

Tarihte ilk önce Orta Asya bozkırlarında görülen Türkler, uzun süre göçrevli bir yaşam sürmüş, dünya tarihinde kudretli devletler kurmuş bir ulustur. Zaman içinde Orta Asya'dan dört bir yana dağılan Türkler genel anlamda batıya doğru gelmişlerdir. Hazar ve Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Fars ve Bizans topraklarına giren Türkler, zamanla Avrupa ortalarına kadar ilerlemişler, Afrika'nın kuzeyini boydan boya geçerek Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmişlerdir. Asya steplerinden çıkıp üç ana kıtaya hükmeden bu milletin yaşantısı her devirde insanların merakını celbetmiş, bu bağlamda doğudan batıdan birçok seyyah, araştırmacı, yazar Türk topraklarını çeşitli vesilelerle gezmiş, gördüklerini not etmiş ve sonraki kuşaklara ciddi bir kültürel miras bırakmıştır. Seyyahların Türk kültürüyle ilgili olarak bıraktıkları kültürel değerlerden ve Türklerin temel özelliklerinden biri olan misafirperverliktir. Asya bozkırlarından çıkıp eski dünyanın dört bir yanına yayılan Asya'nın bu göçmen halkı, gittiği her yerde yerli halkla barış içinde yaşamaya çalışmıştır. Türk milletinin hükümdarından en fakir vatandaşına kadar bütün fertleri yanına gelen konuğunu baş tacı etmiş, yememiş yedirmiş, içmemiş içirmiş, elinden gelen en iyi şekilde ağırlamıştır. Bu çalışmada Orta Asya'da yaşayan Türklerden başlamak üzere yaklaşık bir asır öncesine kadar Türk coğrafyasında bulunmuş, seyyahların, araştırmacıların ve bilim insanlarının Türklerin misafirperverliğiyle ilgili verdikleri bilgiler toplanmıştır. Çalışmanın amacı, yabancıların Türklerin insanlara verdikleri değeri nasıl değerlendiklerini, Türklerin misafirperverliğiyle ilgili düşüncelerini ortaya koymaktır. Nitel bir çalışma olan bu makalede literatür tarama ve metin analiz teknikleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Misafirlik, Seyyah, Türkler, Türk misafirperverliği.

Hospitality in Turks from the Perspectives of Foreign Travelers

Abstract

The Turks, who were first seen in the Central Asian steppes in history, are a nation that lived a nomadic life for a long time and established powerful states in world history. The Turks, who dispersed from Central Asia to all corners over time, generally came towards the West. The Turks, who entered Persian and Byzantine lands from the north and south of the Caspian and Black Seas, advanced to the middle of Europe over time, crossed the north of Africa and turned the Mediterranean into a Turkish lake. The life of this nation, which emerged from the Asian steppes and ruled three main continents, has attracted the curiosity of people in every era. In this context, many travelers, researchers and writers from the East and the West have visited Turkish lands on various occasions, noted what they saw and left a serious cultural heritage to the next generations. One of the cultural values left by travelers regarding Turkish culture is hospitality, which is one of the basic characteristics of the Turks. These immigrant people of Asia, who emerged from the Asian steppes and spread all over the ancient world, tried to live in peace with the local people wherever they went. All members of the Turkish nation, from the sovereign to the poorest citizen, crowned the guest who came to them, made them eat, drink, and entertained them in the best way possible. In this study, information about the hospitality of the Turks, provided by travelers, researchers and scientists who were in the Turkish geography until about a century ago, starting from the Turks living in Central Asia, was collected. The aim of the study is to reveal how foreigners evaluate the value that Turks give to people and their thoughts about the hospitality of Turks. This article, which is a qualitative study, used literature review and text analysis techniques.

Keywords: Hospitality, Traveller, Turks, Turkish hospitality.

Giriş

Konuk ve misafir, kavram olarak bir yere geçici süreliğine gelmiş kişiler için aynı anlamda kullanılan birincisi Türkçe, ikincisi Arapça kökenli iki ayrı sözcüktür. Misafirperverlik/konukseverlik ise bir yerde geçici süreliğine bulunan kişilerin beslenme, barınma, güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gönüllü olarak karşılamaktır. Bir başka deyişle geçici süreliğine yanımıza gelmiş kişi veya kişileri en iyi şekilde ağırlamak, can ve mal güvenliğini sağlamak, gönlünü hoş edebilmektir. İyi ahlaki özelliklerden biri olan misafirperverlik, birçok kültürde ortak bir ahlaki değerdir. Türkler, dünyada misafirperverliğiyle öne çıkan milletlerden biridir. Bu durumu aşağıda görüleceği üzere çeşitli vesilelerle Türkler arasında bulunmuş birçok seyyah, araştırmacı ve bilim insanları eserlerinde açık bir şekilde belirtmişlerdir.

Tarih sahnesine çıktığı zamandan günümüze dünyanın farklı coğrafyalarında birçok devlet kurmuş, tarihe damgasını vurmuş Türkler, günümüz dünyasındaki insanlar arasında tarihin en eski milletlerinden biridir. “Cihan hâkimiyeti mefkûresi” düsturunca dünyanın birçok yerini fetheden Türkler, oraları kendilerine yurt edinmişlerdir. Kendine has kültürel değerlere sahip her topluluk gibi Türkler de gittikleri yerlere kültürel ve toplumsal değerlerini de taşımışlardır. Bunun yanında Düziçi (Osmaniye) örneğinde olduğu gibi Akçakoyunlu, Peçenek, Karkın, Elbeyli, Bayındırlı, Farsak gibi kendi boy, oba adlarını yeni yerleşim alanlarına vermişlerdir.

Türkler, yurt edindikleri yerlerde çeşitli dinler ve kültürlerle temas kurmuş, doğal olarak karşılıklı birçok etkileşimde bulunmuşlardır. Başta İslam olmak üzere farklı dinleri benimsemelerine farklı kültürlerle etkileşime geçmelerine karşın Orta Asya'dan getirdikleri bazı temel karakteristik özelliklerini ise korumuşlardır. Korumayı başardıkları bu özelliklerden biri de misafirperverlikleridir. Türkler, Asya bozkırlarında konar-göçer yaşadıkları dönemlerde büyük sürülere sahip olmalarına karşın sürülerinden bir hayvanı kesmeye kıyamıyor, temel besin kaynakları olan et ihtiyaçlarını genel olarak avladıkları hayvanların etlerinden karşılıyorlardı. Ancak çadıra bir misafir geldiğinde hemen birkaç koyun birden kesmekteydiler (Koca, 2002, s. 20).

Dünyanın farklı yerlerine dağılmış, farklı din ve yaşam biçimlerini benimsemiş tüm Türklerde konukseverlik değişmez bir değerdir. Bunu Türklerin arasında bulunan yerli ve yabancı seyyahların notlarından öğrendiğimiz gibi zamanın tarihçileri ve başka yazarların eserlerinden de öğrenmekteyiz. Türklerin konukseverliğinin temelinde bozkır kültürünün yattığını söyleyebiliriz.¹ Tabiatın şartlarıyla her daim baş başa yaşayan geçmişin insanı, hayatta kalabilmek için elindeki imkânları kendi gibi yaşayan biriyle paylaşmayı onur ve insanlık olarak görmüştür. Bugün günlük hayatta bu paylaşımcılıktaki farklılığı kırsal kesimde yaşayanlarla kentlerde yaşayanlar arasında bariz bir şekilde görebiliriz. Kentteki insan, apartmanındaki kapı komşusunun ölüsünden dirisinden haberdar ol(a)mazken kırsal kesimde bir cenazede veya düğünde birçok köyün halkı bir araya gelmektedir.

Bu çalışma, geçmişten günümüze Türkler arasında çeşitli nedenlerle bulunmuş genelini yabancıların oluşturduğu seyyah, tarihçi, coğrafyacı araştırmacıların eserlerinde Türklerin misafirperverliği ile ilgili verilen bilgilere dayanmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden eserlerin çoğunun verdiği bilgilerin bizzat tanıklığa dayanması ve birbirini desteklemesi verilen bilgilerin doğruluğu ve geçerliği bakımından önemlidir. Genel geçer bir bilgi olan ve altı pek de doldurulmayan “Türkler misafirperverdir” önermesi, bu çalışmayla ve çeşitli tanıklarla desteklenmiştir. Yani bu çalışmada herkesçe dillendirilen bir durum tarihin çeşitli dönemlerindeki tanıklıklara dayanarak bilimsel bir metodolojiyle ele alınıp ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹ Hatta Arap göçebelerin de aynı konukseverliğe haiz olduğunu görüyoruz. 1906 yılında Suriye’de göçebe Arap kabilesi arasında bulunan ABD’li H. Davenport, Arap kabilesinin konukseverliğini “Gerçek konukseverliğin zarafeti ve cazibesi ile karşılaşırınız. Sizi kuşatan bir rahatlıkla kendinizi evinizde hissedersiniz” ve “Misafirperverlik hususunda eşsizdirler.” sözleriyle dile getirmiştir (Davenport, 2020, s. 211, 214).

Bu çalışmada izlenen metodoloji, Türklerin misafirperverliği hakkında doğrudan bilgi veren özellikle yabancı seyyahların eserlerinin taranması, elde edilen verilerin analiz edilmesi ve bir senteze ulaşılması şeklindedir. Bunun için ilk önce Türkler hakkında geçmişten günümüze doğrudan bilgi veren birçok seyyahın eserleri okunmuştur. Daha sonra aynı konuda bilgi veren zamanın tarihçileri ve kronikçilerinin eserleri ile Türkoloji ilmiyle uğraşan yerli ve yabancı bazı Türkologların çalışmaları elden geçirilmiştir. Tüm bunlardan elde edilen veriler, çeşitli başlıklar altında disiplinler bir bakışla işlenmiştir. Çalışmada, misafirperverlik konusunda benzer özelliklere sahip olan ve uzun bir süre Türklerle aynı toprakları paylaşmış olan Moğolların misafirperverlikleri hakkında da kısaca bilgi aktarılmıştır.

Çalışmaya dâhil edilen seyyahlardan yalnızca ikisi Türk olup diğerleri Türk ve Moğol kökenli değildir. Bu şekilde bir yol izlenmesinde ise antropoloji disiplinin derleme yöntem ve teknikleri arasında yer alan bir toplumu anlamının en verimli yolu o topluma dışarıdan birinin bakması şeklindeki yargı etken olmuştur (Güvenç, 2016, s. 179). Bir toplumu kendi üyelerinden biri incelediği zaman da elbette güzel ve verimli sonuçlar alınmıştır ki ülkemizde bu yolla hazırlanmış birbirinden kıymetli yüzlerce çalışma bulunmaktadır. Ancak, bazı kültürel değerler konusunda o topluma ait bir araştırmacı ister istemez taraflı davranabilir, kültürünün bazı olumsuz yanlarını yansıtmayabilir. Oysa bir yabancıya böyle bir derdi olmadığı gibi, kendi kültüründe olmayan bazı unsurların incelediği toplumda olması, araştırmacıları bu yönde daha çok bilgi vermeye sevk etmekte ve hatta kendi ülkesiyle kıyas dahi yapmaktadırlar. Bu yüzden araştırmamızda yabancı seyyahların kaynaklarına ağırlık verilmiştir.

1. Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik

Bir kısmı ata yurtları olan Orta Asya'da kalan, bir kısmı başta Anadolu olmak üzere dünyanın farklı yerlerine dağılmış olan Türklerin büyük çoğunluğu gümünüzde yerleşik hayata geçmekle birlikte uzun süre göçereli bir yaşam sürmüşlerdir. Türkler, yerleşik hayata geçmekle tamamen farklı bir yaşam biçimini benimsemiş olsalar da hayatlarındaki birçok uygulamada göçereli yaşamın izleri görülmektedir (Göka, 2010, s. 91-225). Göçereli yaşam süren Türkler ise hâliyle bu özelliklerini devam ettirmişler ve ettirmektedirler. Kabul etmelerinden sonra bayraktarlığını yaptıkları İslam dininde de her ne kadar misafirlığe ayrı bir değer verilse de aşağıda Kıymımlı bir ihtiyarın ifadesinde de görüleceği üzere kanaatimiz odur ki konukseverlik, Türklerin geçmişten getirdikleri değerlerinden biridir. Bu bağlamda farklı zamanlarda değişik Türk beldelerini gezen seyyahların tespitlerine göre Türklerin misafirperverlikleri şöyledir:

1.1. Anadolu, Rumeli, Kırım, Suriye ve İran Türklerinde Misafirperverlik

Oğuz Kağan'ın "takı taluy takı müren / kün tuğ bolgıl kök kurikan"² buyruğu mucibince Orta Asya'dan farklı yönlere dağılan Türkler, daha çok batıya yönelmişlerdir. Önce Pers, sonra Bizans topraklarını fetheden Türk boyları Karadeniz'in kuzeyinden ve güneyinden Avrupa içlerine kadar ilerlemişler ve buraları yurt edinmişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'yu yurt edinen Türkler, burada Selçuklu ve Osmanlı başta olmak üzere irili ufaklı birçok beylik ve devlet kurmuşlardır. Türkler; Orta Asya'dan sadece sürülerini ve çadırlarını alıp gelmemişler, kültürlerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Zamanla Avrupa içlerine kadar ilerleyen Türklerin bir kısmı yerleşik hayata geçmiş, diğerleri ise göçereli yaşama devam etmişlerdir. Bir milletin birbirinden tamamen farklı iki yaşam biçimine sahip çocuklarının birlikte geçmişten getirdikleri bazı değerler ortak paydaları olmuştur. Ortak paydada birleştikleri hususlardan biri de konukseverlikleridir.

Anadolu'yu yurt tutan Türkleri ziyaret eden birçok seyyah olmuştur. Ancak en çok ziyaretin Osmanlılar zamanında yapıldığını görmekteyiz. Bunda hem Osmanlı'nın dünya çapında bir devlet olması hem de zamanın iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi önemli bir etkidir. Seyyahlar başta olmak üzere zamanına tanık olmuş tarihçiler ve çeşitli yazarlar, Türklerin

² Daha deniz, daha ırmak / güneş bayrak olsun gökyüzü çadır.

misafirperverliği konusunda âdeta birbirinden haberleri varmış gibi benzer, birbirini destekleyen bilgiler aktarmışlardır. Anadolu'yu yurt tutmuş Türklerde konukseverliğe örnekler vermek gerekirse ilk olarak XIV. yüzyıldan başlayabiliriz.

XIV. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden İbn Battûta, Türklerin misafirperverliği karşısında şaşırılmış kalmıştır. Hatta eserinin bir başlığını “Misafirperverlikte Yarış ve Ahi Tekkesinde Konaklama” şeklinde koymuştur. Her yerde en güzel şekilde konuk edilen İbn Battûta'nın ağırlanmasıyla ilgili bir örnek vermek gerekirse Denizli (Lâdik) örneğini verebiliriz.

Denizli'ye giren İbn Battûta, çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanlar, İbn Battûta'nın hayvanlarını çevirerek dizginlerine sarırlılar. Bu arada başka bir grup aniden yola çıkarak onları durdurur ve tartışmaya başlarlar. Bu iki grup arasındaki tartışma uzayınca bazıları hançerlerini çekerek birbirlerine saldırmaya başlar. Bu durum karşısında çok korkan İbn Battûta canından ve malından bile endişe eder. Çünkü bu iki grubu kendi malına ve canına kastetmek isteyen haydut taifesine mensup insanlar sanmıştır. Ancak daha sonra öğrendiğine göre bu kavga, iki Ahi grubunun İbn Battûta'yı misafir etmek için ettikleri kavgaymış. Seyyahı misafir etmek için yapılan bu kavga, iki grubun İbn Battûta'yı hangi grubun ağırlayacağını tespit etme adına yapılacak kura sonucuna razı olmasıyla tatlıya bağlanır. İbn Battûta, kendisini misafir etmek için yapılan bu konukseverlik hakkında şaşkınlığını ve hayranlığını “Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil!” sözleriyle dile getirmiştir (Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2017, s. 279-280). İbn Battûta'nın bizzat tanık olduğu bu hadise özelde ahilerin, genelde ise Türklerin ne kadar misafirperver olduğunu açıkça göstermektedir. İbn Battûta'dan yaklaşık bir asır sonra Anadolu'yu ziyaret etmiş Broquiére de benzer bilgiler aktarmaktadır.

Bertrandon de la Broquiére, 1432 yılında Kudüs'ten Anadolu'ya doğru yolculuğu sırasında İskenderun dolaylarında göçerevli Türkmenlere rastlar. Türkmenler, seyahin hem kendisine hem de yol arkadaşlarına bol bol yemek ikramında bulunmuş, gerekli itınayı göstermişlerdir. Broquiére, tanık olduğu Türkmenlerin misafirperverliğiyle ilgili şunları söylemektedir: “Birbirlerine saygı duyan, iyi niyetli insanlar olan Türkmenler, yemek yerken yanlarından bir fakir geçiyorsa onu kendileriyle birlikte yemek yemeye davet etmektedir. Bu bizim (Avrupalılar) hiç yapmadığımız bir şeydir” (Broquiére, 2000, s.168-169, 174, 199). Batılı seyahin aktardığı bu bilgiler, Türkmenlerin oldukça misafirperver olduğunu gösterdiği gibi Batılarda böyle hasletlerin olmadığını da gözler önünde sermektedir. Bir Batılı tarafından Türklerin konukseverliğinin övülmesi, kendilerinin ise bu konuda oldukça geride olunmasının itiraf edilmesi dikkate değer bir ayrıntıdır. Osmanlı Türkleri yanında Akkoyunlu ve Kırım Türklerinin de konuk ağırlama konusunda aynı hassasiyete sahip olduklarını buraları ziyaret eden seyahatlardan öğreniyoruz.

1474 yılında Uzun Hasan'a Venedik elçisi olarak gönderilen A. Contarini, yolculuk esnasında bir Türkmen köyünde çok iyi ağırlandığını söylemektedir. Contarini, sadece Türkmen köylüleri tarafından değil, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından da oldukça iyi ağırlanmıştır. Uzun Hasan, Contarini devamlı olarak yemeğe davet etmiş ve konukseverliğini göstermiştir. Aynı elçi dönüş yolunda uğradığı Türkmen köylerinde de çok iyi ağırlandığını “Bize çok iyi misafirperverlik gösterdiler.” sözüyle dile getirmiştir (Gündüz, 2021, s. 89, 102, 114). Akkoyunlu Türklerinde görülen konukseverliği Kırım Türklerinde de görmekteyiz.

XVIII. yüzyılda Kırım'ı ziyaret eden Baron de Tott, Kırım Türkleri ve Moğollarının misafirperverliğiyle ilgili önemli bilgiler vermiş ve gördüğü konukseverliği içtenlikle ifade etmiştir. Tott'un yaşadıklarının ve gördüklerinin Türklerin misafirperverliğini anlatma açısından önemli olduğundan ayrıntılarıyla veriyoruz.

Tott'un yolu bir gün yanındakilerle birlikte Basarabya'da bir Türk köyüne düşer. Vakit akşam vaktidir. Evlerle çevrili bir alanın ortasında dururlar. Gelenler, her evin kapısı önünde ev sahiplerinin, kendilerine sabit bakışlarla baktıklarını fark eder. Tott, yanındaki çuhadara dönerek “Nerede kalıyoruz, bakıyorum kimse bizimle ilgilenmiyor” diye sorar. Çuhadar ise “Tam aksine.

Herkes kimi tercih edeceğimizi bekliyor. Hoşunuza giden bir ev olursa sahibini mutlu kılarırsınız.” şeklinde cevap verir. Tott, kapı önünde yalnız başına oturan bir ihtiyarı seçer. Yapılan bu seçim sonunda herkes evlerine çekilir. İhtiyar ise Tott ve yanındakileri en iyi şekilde ağırlar. Yemekten sonra ihtiyar ile Tott sohbet eder. Kırımlıların misafire ne kadar önem verdiklerinin açıklaması ev sahibi ihtiyar ile Baron de Tott arasında geçen bu sohbette bulunmaktadır.

Konukseverliğe ne kadar bağlı olduklarını ölçmek için ev sahibine soru soran Tott, ev sahibinden genel olarak şu karşılığı alır: “Beni tercih etmeniz şahsımı çok mutlu etti. Misafirperverliği her daim bir ayrıcalık olarak addederiz. Aramızdan birisi devamlı bu ayrıcalığa haiz olursa bizler onu kıskanırız, ama katiyen misafirlerin tercihini etkileyecek bir teşebbüse girişmeyiz. Hanelerimizin kapılarına çıkmakta gösterdiğimiz ivedilik bu evlerin meskûn olduğunu göstermek amacıyla. Hanelerimizin benzer olması dengeyi sağlar ve şimdi sizi ağırlayabilmem yalnızca şahsımın talihi hasebiyledir.” Tott, ihtiyarın bu cevabına karşılık kendisinden başkası olsa dahi aynı muameleyi yapıp yapmayacağını sorar. İhtiyar, “Eğer yoksul biri olursa, yoksulluğundan dolayı çekingen olduğundan onun önünde ilerlemekten başka bir farklı davranışımız olmaz. Bu durumda ona yardım etmek zevki onu ilk defa görene ait olur.” der. İhtiyar, zengin-fakir, nüfuzlu-gariban ayrımı yapmadıklarının altını çizmiştir. Tott’un, bu durumu dine bağlaması üzerine, ihtiyar bunun dinle pek alakalı olmadığını “Müslüman olmadan önce insanız, insanlık törelerimizi tayin etmiştir, bunlar şeriatın çok daha eskidir.” sözleriyle dile getirir (Tott, t.y., s.224-226; Tott, 1996, s. 156-158).

Kırım’da yaşayan bu kişilerin konukseverliği ve Tott’un misafir olduğu yaşlı kişinin davranışı, her nerede olursa olsun nasıl yaşarsa yaşasın hangi dinden ve milletten olursa olsun Türklerde konukseverliğin değişmez bir erdem olduğunu göstermektedir. İhtiyarın konukseverliği İslam’a değil, Türk örf ve âdetlerine bağlaması da dikkat çekici bir ayrıntıdır. Zira Türk kültürünün ve edebiyatının başyapıtı olarak niteleyebileceğimiz Dede Korkut Hikâyeleri’nde aç doyurmak ve çıplak giydirmek erdem olarak gösterildiği gibi, konukseverler övülmüş ve kutsanmış, varlıklarının devamı için dua edilmiş; konuksevmeyenler ise yerilmiş ve soylarının kesilmesi, evlerinin yıkılması, ocaklarının sönmesi için dua edilmiştir (Ergin, 1997, s. 74, 76-77). Dede Korkut’ta ve Divanü Lügati’t Türk’te geçen bir atasözünde malına kıymayan, yani cömert olmayan, yedirip içirmeyen kişinin namının, şöhretinin olmayacağı, tanınmayacağı, dolayısıyla hatırının olmayacağı belirtilir (Ergin, 1997, s. 74; Atalay, 1998, s. 326). Bir atasözümüz de “Ağalık vermekle, beylik vurmakla olur” şeklindedir. Eskiden babalara “ağa” dendiğini ve babaların evlatları için neler yaptığını ve her şeyi karşılıksız verdiğini göz özüne alırsak misafirperverlerin yaptığı işin bir nevi babalık olduğunu anlarız. Yukarıdaki kaynakların eskiliğini düşünecek olursak bu örnekler, Kırımlı ihtiyarın söylediklerini destekler mahiyettedir.

1554-1562 yıllarında Osmanlıda büyükelçilik görevinde bulunan A. G. Busbecq, konukseverlik, iyilik ve cömertlik başta olmak üzere Türklerin birçok yönünden bahseder. Türk imarethanelerinden hiç kimsenin eli boş döndürülmediğini “Buralarda ister Hıristiyan ister Yahudi, ister fakir ve ister zengin olsun hiç kimse geri çevrilemez.” sözleriyle dile getirmiştir. Busbecq, bir handa başından geçen kendisine ilginç gelen bir olayı da anlatır. Yaşadığı bu olaya göre, bir handa kendisine verilen yemeğin çokluğu karşısında kendi payından vazgeçip bunun bir garibana verilmesini ister. Busbecq’in bu teklifi “Vezirlere de genellikle bu kadar verilir. Buranın geleneği budur. Fakirlere dağıtılacak kadar yemek var.” sözleriyle kati bir surette geri çevrilir (Dalle, 2013, s. 181). Bu olay, Türklerin sadece konukseverliğini değil aynı zamanda adaletini, her kesimden ve her kademededen insana eşit muamele edildiğini, kimseye bir ayırım yapılmadığını da göstermektedir. Osmanlı paşa ve valilerinin de kendilerine konuk olan kişileri en iyi şekilde ağırladıklarını görüyoruz. Bu konuda örnek vermek gerekirse Budin paşası ile Halep valilerini örnek verebiliriz.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu üzerinden İran'a seyahat gerçekleştiren J. B. Tavernier, Türklerin misafirperverliğine bizzat şahit olmuş ve bunu eserinin farklı yerlerinde dile getirmiştir. Tavernier, yolculuğun ilk etabında Budin Paşası'nın misafirperverliğine tanık olmuştur. Budin'de kaldığı on iki günlük süre içinde Budin Paşası her sabah misafirlerine iki altın göndermiştir. Bu durumdan oldukça memnun olan Tavernier, "Budin Paşası'nın misafirperverliğinden hoşnut olmakta nasıl haklıysak" şeklinde sözlerle duygularını dile getirmiştir (Tavernier, 2019, s. 22-23). Aynı misafirperverliği iki yüz elli-üç yüz yıl sonra Halep valisi de göstermiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Halep'i ziyaret eden İspanyol kadın seyyah Belgiojoso, dönemin Halep valisi tarafından en iyi şekilde ağırlanmıştır. Öyle ki valinin konukseverliğinin uç noktasını göstermesi babında şu örnek dikkat çekicidir. Kadın seyyahın canı dondurma çekmesi üzerine Halep'te ve civarda dondurma olmadığı için dönemin paşası yaverini Diyarbakır'a dondurma almaya göndermiştir. Halep'in paşası bununla da yetinmeyerek seyyahın ısrarla istememesine karşın zorla bir de tay hediye etmiştir (Belgiojoso, 2023, s. 219-220). Koskoca bir paşanın, misafirin canı çekti diye oldukça uzak mesafede olan Diyarbakır'dan dondurma getirtmesi, hem de o dönemin ulaşım koşullarının şimdiki zamana göre epey geride olduğu göz önünde bulundurulursa, ancak Türk konukseverliğinin sınır tanımazlığıyla izah edilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki bir başka Halep valisi, aynı konukseverliği bir başka seyyaha göstermiştir. 1906 yılında Osmanlı'yı ziyaret eden H. Davenport, asil atlar için Suriye çöllerine inmiştir. Burada Halep Valisi Nazım Paşa'nın misafiri olmuştur. Nazım Paşa, konuğuna gerekli hürmeti ve ikramları göstermiş olacak ki H. Davenport "Doğu'nun bu külfetli misafirperverliği hiç bitmeyecek sandım" demiştir (Davenport, 2020, s. 119). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere ister sıradan vatandaş olsun isterse de devletin en üst mercisinde olsun tüm Türkler, aynı konukseverliğe sahiptir. Ayrıca yukarıda örneklerde ihtişamlı dönemlerinde olduğu gibi gerileme dönemlerinde de Osmanlı Türklerinin konukseverliklerini devam ettirdiklerini, misafirlerini en iyi şekilde ağırlamak için ellerinden geleni yaptıklarını görüyoruz.

Türk devlet ricalinin misafirperverliğini göstermesi bakımından en ilginç ve uç örneklerden biri, 1848 yılında Macar Özgürlük Savaşı sonrasında ülkesine sığınan mültecilere ve askerlere karşı Osmanlı yönetiminin sergilediği tutum ve davranıştır. Osmanlı yönetimi Macar ve Polonyalı mülteciler için Avusturya ve Rusya ile savaşmayı göze almış, mültecilerin can güvenliklerini ve hayatlarını devam ettirmelerini sağlamak için sosyo ekonomik ve askerî açıdan elinden gelen bütün gayreti göstermiştir. Nazır tarafından bu konuda hazırlanan çalışmada Osmanlı'nın göstermiş olduğu misafirperverliğe yazışma ve mektup gibi tarihi belgelere bağlı olarak birçok defa vurgu yapılmıştır (Nazır, 2007, s. 43, 46, 51, 63, 74, 75,78, 120, 125, 135 vb).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Sir Charles Eliot, Türkler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir ki bunlardan biri de Türklerin konukseverliği hakkındadır. Eliot'a göre Türklerin önemli bir özelliği konuksever olmalarıdır. Türklere para teklif edilince kati suretle kabul etmezler. Kendilerine para vermek isteyenlere "Ben hancı değilim" derler. Eliot, doğuda bir Hıristiyan'ın bu konuda asla bir Türk ile boy ölçüşemeyeceğinin altını çizerek, Türklerin bu özelliğinin takdire şayan olduğunu söyler (Eliot, t.y.. 115-116). Kendisi de bir Hıristiyan olan Eliot'un aynı coğrafyada yaşayan Hıristiyanların konukseverlik konusunda Türklerle boy ölçüşemeyeceğini belirtmesi, Türklerin konukseverliğinin yüceltmesi bu bağlamda önemlidir.

İstanbul'daki Türk esnaflarının da konuksever oldukları görülmektedir. Esnafların dükkânlarından içeri adım atıldığında ilk önce kahve ve tütün ikramı yapılmaktadır. Bu ikramlar karşılığında ise hiçbir şey almak zorunda kalınmamaktadır (Fontmagne, 2022, s. 105; Tournefort, 2013, s. 76).

İngiliz gezgin H. C. Barkley'in yolu 1878 yılında Yozgat'ın Kırkpınar köyüne düşer ve burada bir beyin evinde konaklar. Burada çok güzel şekilde ağırlandığını belirterek, kendisinin ev sahibiymiş gibi rahat ettiğini, ev sahibinin ise kendi evinde yabancıymış gibi davrandığını

söyleyerek Türklerin misafirperverliğine dikkat çeker. Bunun dışında köylülerin kendilerine ekmek, tavuk, süt, yumurta, yoğurt ve bal getirdiklerini de sözlerine ekler. Barkley, eserinin ileriki sayfalarında bu misafirperverliğe ayrı bir başlık açmış ve Anadolu’da misafirperverliğin yaygın olduğunu vurgulamıştır. Barkley, Osmaniye’de iken aynı misafirperverliği Osmaniye kaymakamından da görmüştür (Barkley, 2016, s. 134-135, 144-145, 206). Anadolu’nun birçok yerini ziyaret eden Barkley, eserinde devlet aygıtından tutun da sıradan vatandaşa kadar Osmanlıyı birçok konuda eleştiri bombardımanına tutmasına karşın, Türklerin konukseverlik gibi bazı tutumlarını övmekten geri kalmamıştır. Osmanlıda taşra Türklerinin konukseverliğine Ege ve Akdeniz Türkmenlerinden iki örnek daha verebiliriz.

1835 yılında yolu Çukurova’ya düşen Fransız C. Texier, padişahın hükmünün Çukurova’da pek etkin olmadığını ima ederek yolların güvenlik açısından pek elverişli olmadığını belirtse de gezisine bir şekilde devam etmiştir. Gezisi sırasında bazen bir göçebe çadırına bazen bir asi beyin kalesine uğramıştır. Texier, bunların her ikisinden de oldukça iyi misafirperverlik görmüştür. Gezi için her ne zaman eşyalarını dağlılara emanet etmişse bu emanetlere sahip çıkılmış, kendisine teslim edilmiştir. Texier, bu iki durum için “Bunların bu özellikleri inkâr edilemez” diyerek (Texier, 2002b, s. 133) Çukurova Türkmenlerinin misafiri sadece ağırlamakla kalmayıp aynı zamanda canına ve malına sahip çıktıklarını da belirtmiştir. Çukurova ve Gâvur Dağı Türkmenlerinden aynı konukseverliği gören bir başka seyyah C. T. Belgiojoso’dur.

XIX. yüzyılın ortalarında Çukurova ve Gâvur Dağları’nda bulunan İspanyol kadın seyyah C. T. Belgiojoso, yöre Türkmenlerinin misafirperverliğine hayran kalmıştır. Adana’da en mümtaz şekilde ağırlanan kadın seyyah, bu durum hakkında şu cümleleri sarf etmekten kendini alıkoyamamıştır: “Kesin olan şudur ki bir seyyah Doğu’da ilk kez ziyaret ettiği ve kimseyi tanımadığı bir yerde asla yabancılik hissi çekmez. Ona tüm kapılar açıktır”. Kadın seyyah, yöre Türkmenlerinin konukseverliği haricinde konuklara karşı başka iyilikleri de olduğunu söylemektedir. Misafirler sadece mükemmel şekilde konuk edilmekle kalmamakta, konunun para ihtiyacı olması durumunda en ufak bir çekinme göstermeksizin konuğa para da verilmektedir³. Ve bunları da hiçbir karşılık beklemeden yapmaktadırlar. Kadın seyyah, Adana’dan ayrılırken içi buruk şekilde ayrılmıştır. Çünkü kendini en iyi şekilde ağırlamak için işlerini güçlerini bırakan bu insanlardan ayrılmak kolay değildir (Belgiojoso, 2023, s. 54-56). İspanyol seyyah, aynı konukseverliği Gâvur Dağı’nda da görmüştür. Belgiojoso; herkesin korktuğu, muhitinden geçmeye imtina ettiği Gâvur Dağı beyi Mustuk Bey (Terzi, 2010, s. 169-191) tarafından hem Kudüs’e giderken hem de dönüşte en iyi şekilde ağırlanmıştır (Belgiojoso, 2023, s. 59-76, 228). Seyyaha göre Doğulular (Türkler) için misafire ihanet etmek sıradan ahlak kaidelerinin terazisinde tartılacak bir suç değildir. Çünkü konukseverliği insanlara karşı değil, Allah’a karşı bir görev olarak telakki ederler. Bu görevi suiistimal eden veya küçümseyenler Abiram gibi kâfirdir ve korkunç olduğu kadar istisnai cezalar çekmek bunlara haktır (Belgiojoso, 2023, s. 230). Belgiojoso’dan yaklaşık kırk-elli yıl sonra Güney Anadolu Türkmenleri arasında uzun yıllar saha ve derleme çalışması yapmış olan Ali Rıza Yalman da yukarıda anlatılanlara bizzat şahit olmuştur.

Yaklaşık on yıl Güney Türkmenleri arasında araştırma yapan ve bize emsalsiz bilgiler aktaran Ali Rıza Yalman (Yalgın), Türkmenlerin kültürüyle ilgili birçok bilgi aktardığı gibi misafirperverliği hakkında da önemli bilgiler nakletmiştir. Verilen bu bilgilere göre Çukurova Türkmenleri oldukça misafirperverdir. “Misafir Kurbanı” adında bir gelenekleri vardır ki eve (çadıra) önemli bir konuk geldiğinde kesilen kurbanın başı ve kuyruğu yemekte misafirin önüne

³ XV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Uzun Hasan’ı ziyaret eden Venedik elçisi A. Contarini, dönüş yolunda çok sıkıntı çekmiştir. Öyle ki Moskova’da borç yüzünden rehin bile tutulmuştur. Hâlbuki elçi, Moskova düküne ve Marco adlı birine Venedik’e varınca parasını göndereceğini söylemesine karşın yine de bu kişileri ikna edememiştir. Ancak aylar sonra muradına erebilmiştir (Gündüz, 2021: 130, 134). Bu durum Türkler ile Ruslar arasındaki misafirperverlik farkını göstermektedir.

getirilmektedir (Yalman, 1993, s. 14-15). Bundan başka Elbeyli Türkmenlerinin evleri oldukça sade olmasına karşın misafir odaları tam aksine dokuz-on bölüme ayrılmıştır (Yalman, 1993, s. 26). Yalman, aynı misafirperverliği güneyde dolaştığı tüm Türkmen aşiretleri arasında fazlasıyla görmüştür. Ege Türkmenlerinin de Çukurova Türkmenleri gibi aynı konukseverliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

XX. yüzyılın başlarında araştırma yapmak için Ege Bölgesine gelen ünlü Türkolog G. Németh, İzmir'in köylerinde araştırma yaparken köyün birinin kahvehanesine uğrar. Bu kahvehanede kahve içen ve köylülerle sohbet eden Németh, kahvehaneden ayrılırken içtiği kahvenin parasını ödemek istediğinde köylüler, bu duruma çok üzülürler ve kahvenin parasını kendileri öderler. Németh, başka köylerde de benzer durumla karşılaştığını söyleyerek Türklerin misafirperverliğini vurgular. Aynı misafirperverliği başka köylerde ve Menderes Vadisi boyunca yaşayan Türklerden de görünce, "Eminim ki bundan daha insanîyetli ve daha konuksever bir halk bütün dünyada bulunamaz." demekten kendini alıkoyamaz (Németh, 2023, s. 28-29, 33, 55). Németh'in samimi ifadesi Türklerin konukseverliğini vurgulamak açısından oldukça önemlidir.

1.2. Orta Asya ve Civarındaki Türklerde Misafirperverlik

Orta Asya'da kalan Türkler, tarihi süreçte büyük devletler, beylikler, hanlıklar kurmuşlar, adlarından saygıyla bahsettirmeyi başarmışlardır. Bunlar, sınır komşuluğu başta olmak üzere çeşitli vesilerle Çin, Hint, Rus, Fars gibi farklı millet ve kültürlerle temas kurmuştur. Bu temasların bazılarında başka milletlerin ve kültürlerin hâkimiyeti altına girmiş ve hatta cebren asimilasyon politikalarına maruz kalmış olsalar da temel karakteristik özelliklerini korumayı başarmışlardır. Bu bağlamda özellikle Rusların ve Çinlilerin asimile etme çabalarını boşa çıkarmışlardır. XX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla tüm sosyo-kültürel asimile politikalarına karşın Orta Asya Türkleri, eskiden kalma birçok kültürel değerlerini korumuşlar ve korumaya da devam etmektedirler. Bir taraftan eğitim, bir taraftan uygulanan kültürel politikalar ve demografik yapı üzerinde oynanan oyunlara rağmen milli kimlikleri korumuşlardır. Korumayı başardıkları bu değerlerden biri de konukseverlikleridir. Eldekini paylaşma hasleti diyebileceğimiz konukseverlik, asimilasyon politikalarına karşın devam etmektedir. Öyle ki en fakir evler bile buna riayet etmektedir (Bacon, t.y., s. 172-173). Orta Asya Türklerinin konukseverliği bölgeyi geçmişten günümüze çeşitli amaçlarla ziyaret etmiş veya orada bulunmuş birçok seyyah ve yazar tarafından dile getirilmiştir. Bu seyyahların en eskilerinden biri İbn Fadlan'dır.

921-922 yıllarında Oğuz Türklerini ziyaret eden İbn Fadlan, Türklerin misafirperverliği hakkında oldukça önemli bilgiler vermiştir. Verilen bu bilgilere göre Türk yurdundan Türklerin tanımadığı bir adam geçse ve bu adam Türk'e "Ben senin müsafirimim. Develerinden, hayvanlarından, malından şu kadar ihtiyacım var" dese Türk ona istediğini verir. Şayet tüccar bu yolculuğu sırasında ölür, kafiye dönerse bu Türk, kafiye gelir ve "Müsafirim nerede?" diye sorar. "Öldü" derlerse kafiye indirir. Kafilenin reisi olan tüccara gelerek mallarını gözünün önünde açar, ölen tüccara verdiği mal kadarını alır, bir habbe fazla almaz. Aynı şekilde develerinden, hayvanlarından verdiği kadarını almakla yetinir (Şeşen, 2018, s. 12-13). İbn Fadlan'ın şahit olduğu bu olay, Oğuz Türklerinin sadece misafirperverliğini göstermemekte aynı zamanda ne denli dürüst olduklarını da göstermektedir (Artamonov, 2004, s. 536). Cengiz Han zamanındaki Türklerin de aynı haslete sahip olduğunu ünlü Çinli bir seyyahattan öğreniyoruz.

Cengiz Han'ın daveti üzerine 1221-1224 yılları arasında Orta Asya'ya seyahate çıkan Çinli rahip Ch'ang Ch'un'un yolu muhtemelen Koço olarak adlandırılan halkı Türk olan bir şehre düşer. Bu şehrin hâkimi tarafından son derece iyi ağırılanan Ch'ang Ch'un'a ve kendisine eşlik edenlere üzüm şarabı, nadide meyveler, büyük çörekler, iri soğanlar ve yolculuktaki her bir kişiye bir kadem boyunda İran kumaşları verilmiştir. Ch'ang Ch'un başka bir yerde ise Uygur hakanının akrabaları tarafından ağırılanmıştır. Aynı misafirperverliği Semerkant'ta da görmüştür (Ch'un, 2022, s. 165, 167, 180). Çinli rahibin Orta Asya'da Türkler tarafından en iyi şekilde ağırılanması,

gittiği yerde saygı ve ikram görmesi, Türk topraklarının tamamında misafire önem verildiğini bir kez daha göstermektedir. Orta Asya'da dünya çapında bir devlet kurmuş olan Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo da Türklerin misafirperverliğinden bahsetmiştir.

İspanyollar adına 1402 yılında Timur'a elçi olarak gönderilen R. G. Clavijo, Türk topraklarında uğradığı her yerde büyük bir misafirperverlikle karşılanmış, bütün ihtiyaçları giderilmiştir. Clavijo'nun gezisinden birkaç örnek vermek gerekirse Erzincan'a doğru giderken uğradığı bir Türk köyünde nasıl karşılandıklarını "Burada da büyük misafirperverlikle karşılandık." sözleriyle dile getirmiştir. Gittikleri yerlerde kendilerine yapılan ikramlarla ilgili olarak ise "Her yerde aynı şekilde bol ikramla karşılandık." şeklinde ifade etmiştir. Clavijo, Tebriz'den sonra uğradığı köylerde de büyük hürmet gördüğünü, köylülerin kendilerini en iyi şekilde ağırladığını söylemektedir. Aynı şekilde yapılan tasvirlerden Nişabur ve Buhara'da da büyük bir saygıyla misafir edildiği anlaşılmaktadır (Clavijo, 2016, s. 86, 115, 136, 222). Timur hakkında doğrudan bilgi veren en önemli kaynakların başında gelen seyyahın eserinde, konukseverliğin oldukça yoğun bir şekilde yer alması dikkat çekicidir. Bahsi geçen seyahatnameden sadece yönetici kesimin değil en alt kesimdeki Türklerin de oldukça misafirperver olduğunu öğreniyoruz. Orta Asya'ya daha sonra birçok seyyah, araştırmacı, tüccar, elçi, misyoner gibi kişilerce farklı amaçlar ve hedefler doğrultusunda gezi gerçekleştirilmiştir. Bunların özellikle XIX. yüzyılda daha çok olduğunu görüyoruz. Bu asırda bölgede bulunmuş birçok yazar Türklerin misafirperverliğine bizzat şahit olmuştur. Bu seyyahlardan biri Fransız seyyah G. Bonvalot'tur.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Orta Asya'ya yolu düşen Fransız gezgin-araştırmacı G. Bonvalot, uğradığı her yerde Türklerin konukseverliğiyle karşılaşmış, bunu eserinin farklı sayfalarında ifade etmiştir. Bonvalot, seyahat esnasında misafir olduğu bir Kırgız ailesinden bahsederken, onlardan daima konukseverlik ve yumuşak başlılık gördüğünü, Özbekler içinse sefaletleri çok büyük olan bu insanların fevkalade konuksever ve lütfkâr olduklarını belirtir. Buhara'da yedi sekiz kişilik bir grup için altmış, seksen kişilik yemek getirildiğini söyleyerek Buhara'nın da misafirperverliğine dikkat çeker. Orta Asya'da zengin ve cömert tanınmanın iyi bir haslet olarak addedildiğini, zamanı geldiğinde akrabalarına ve dostlarına sofrasını açabilmek için insanların yıllarca tasarruf yaptığını belirtir. (Bonvalot, 2015, s. 20, 84, 58, 185). Bu bilgiler ve özellikle de son tespit, Orta Asya halkının ne kadar konuksever olduğunu göstermektedir. Bu tutum, Dede Korkut ve Divanü Lügat-it Türk'te geçen atasözünün 19. yüzyılda halk içinde yaşadığını göstermektedir. Bonvalot'un Kırgızlar ve Buhara hakkında tanık olduğu konukseverliğe bir başka seyyah daha şahit olmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'ya gezi düzenleyen E. Schuyler, Buhara'da bulunduğu sıralarda Buharalıların misafirperverliğiyle ilgili olarak "Buharalılar misafirperverliğin ne olduğunu kesinlikle biliyorlar ve bana en iyi misafirperverliği gösterdiler." der. Aynı seyyah, Kırgızların aşırı derecede misafirperver olduklarının altını bizzat tanık olduğu izlenimlerinden hareketle çizmektedir (Schuyler, 2007, s. 38, 395). Orta Asya Türklerinin konukseverliğine başka seyyahlar da tanık olmuşlardır. Bunlardan biri Schuyler ile Orta Asya gezisine çıkan I. A. Mac Gahan'dır. Gahan, güzergâh üzerinde çeşitli vesilelerle karşılaştığı Türklerin misafirperverliğine tanık olmuş, bu konuda Türkleri takdirle karşılarken aynı konuda Batılıları eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir Kırgız çadırına misafir olan Gahan'a ev sahibi "Sen bize Tanrı misafirisin, mümkünatından her ne istersen onun çaresine ve senin her halde rahatına bakmaya borçluyuz" demiştir (Gahan, 2020, s. 53). Bu cümle, Kırgızların yaşamında konukseverliğin yerini göstermek için yeterlidir. Orta Asya'yı çeşitli vesilelerle ziyaret etmiş kişilerden biri de Türk dünyası için fevkalade değerli eserler bırakan Alman asıllı Rus bilim insanı ünlü Türkolog W. Radloff'tur.

Altay Türkleri arasında bulunan Radloff, Altay Türklerinin birçok olumlu özelliğinin yanında misafirperverliği hakkında da bilgi vermiştir. Radloff'un Altay Türklerinin misafirperverliğiyle ilgili verdiği bilgilere göre, Altaylılar arasında başka durum altında düşünülmesi

dahi olanaksız olan bir konukseverlik hüküm sürmektedir. Yurda (çadır) giren herkes, ailenin bir üyesi gibi görülür. Şayet aile yemek sırasında ise gelen misafir de onlarla yemeğe dâhil olur ve bu yüzden en küçük bir taahhüt altına dahi girmiş addedilmez. Eve gelen yolcunun yolu uzak ise kendisine yol için azık dahi verilir (Radloff, 1986, s. 173). Radloff'un tespitleri göçerevli Türklerin zaman ve mekân fark etmeksizin aynı konukseverliğe sahip olduğunu göstermektedir. Konuyu somutlaştırmak için Altay Türklerine bir örnek vermek gerekirse Tuva Türklerini verebiliriz.

Eski Tuvalılar, çadırlarını yol kenarlarına, yaya veya atla yolculuk yapanların görebileceği yerlere yaparlar, çocuklarına yolcuların yollarından nasıl çevrilip misafir edileceğini anlatırlarmış. Eğer yolculuk eden bir kişi olursa katiben onu çadıra çağırarak davet etmiş. Evin büyükleri kendi çocuklarını yoldan geçen misafirleri çadıra davet etmesi için yol kenarlarına gönderirler, çocuklar bir yolcu gördüğünde, bu yolcuya hitaben “Annemgil sizleri çaya bekliyor.”, “Ninem sizi çay içmeye çağırıyor.” şeklinde seslenerek yolcuyu çadıra davet edermiş. Tuvalılarda çadıra bir misafirin gelmesi büyük bir sevinçle karşılanır. Bir Tuvalının evine yabancı biri geldiğinde, bu kişi saygı gösterilmesi gereken bir konuk olarak görülür. Tanıdık veya önemli görevde olan bir misafir geldiğinde de konuk, ev sahibi tarafından hemen hemen aynı saygıyı görür. Misafire ilk önce çay ikram edilir. Ondan sonra diğer ikramlarda bulunulur. Şayet misafir, konaklayacak biri ise evin erkeği ya da onun oğlu konunun atına gereken bakımı yapar. Önemli bir kişi konuk olduğunda ise ya koç kesilir ya da misafire koç armağan edilir (Monguş, 2019, s. 89, 92, 94). Tuvalılar hakkında anlatılan bu bilgilerden Vambery'nin de şahit olduğu Altaylı Türklerinin hem konukseverliğini hem de bu Türklerin konukseverliğinin bilinçaltındaki tezahürünü görebilmekteyiz.

1863 yılında Tahran'dan Orta Asya'ya geziye çıkan A. Vambery, Türkistan yöresindeki Türklerin konukseverliği karşısında hayranlığı gizleyememiştir. Vambery, yanındakilerle birlikte bir yere vardığında halk, bu yolcuları misafir etmek için kendi aralarında epey mücadele etmişlerdir. Her biri, bir yahut birkaçını götürmeyi onur saymakta, ben alacağım, sen alacaksın diye birbirleriyle kıyasıya çekişmişlerdir. Neyse ki Han Can adında biri bu duruma müdahale ederek kadınlara bile sirayet eden bu durumun önüne geçmiştir. Aynı seyyah, başka yerlerde de aynı konukseverliğe şahit olmuştur. Buna bir örnek vermek gerekirse Esrari Türkmenlerini verebiliriz.

Vambery'nin verdiği bilgilere göre, Esrari Türkmenleri yarı göçebe olarak yaşamakta, büyük çoğunluğun tarımla uğraşmasına karşın bir bölümü çobanlığı sürdürmektedir. Ancak atalarının erdemlerini yitirmişlerdir. Onlardaki saflık ve temizlik şimdiki Esrari Türkmenlerinde yerini nifak ve riyaya bırakmıştır. Ancak konukseverlikleri yok olmamıştır. Vambery'e göre insan, bu Esrari Türkmenlerin yanında bir yıl süreyle konuk kalabilir. Vambery, aynı bölgedeki Taciklerin ise Türkmenler kadar misafirperver olmadığını Fransızların “Misafir ve balık üç günden sonra zehirdir.” sözüyle pekiştirmiştir (Vambery, 1993, s. 58, 62, 193). Vambery'nin bu tespitlerinden Esrari Türkmenlerinin doğruluk, dürüstlük gibi bazı karakteristik özelliklerinde zamanla bozulmalar olmasına karşın misafirperverlikten vazgeçmediklerini, aynı bölgede yaşayan Taciklerin ise Türkler kadar misafirperver olmadıklarını öğrenmekteyiz. Aynı konukseverlik, başka Türkmen boylarında görülmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarında Horasan ve Sistan dolaylarında yaşayan Göklen ve Yomut Türkmenlerini ziyaret eden İngiliz seyyah C. E. Yate, bahsi geçen Türkmenlerin misafirperverliğine dikkat çekmiştir. Yate'nin bu konuda verdiği bilgilere göre, bu Türkmenler dışarıda çok yağma yapmalarına karşın kendi içlerinde misafirperverlik kaidelerine büyük saygı göstermektedir (Yate, 2022, s. 222). Fransız araştırmacı C. Texier ise tüm göçerevli Türkmen kabilelerinin misafirperver olduğunu “Yabancılarla sevimli ikramları ne hoştur.” sözleriyle dile getirmiştir (Texier, 2002a, s. 231).

Orta Asya'yı ziyaret eden başka seyyahlar da yöre Türklerinden benzer konukseverlik gördüklerini eserlerinde anlatmışlardır. Abbott, Muravyev, Moser, Mehmet Emin Efendi gibi yabancı ve yerli seyyahları bu bağlamda örnek verebiliriz. Bu seyyahların, Hive Türkleri ve diğer

halkların misafirperverliğiyle ilgili verdikleri bilgiler birbirini destekler ve tamamlar niteliktedir. Üstelik bu dört seyyah, aynı yüzyılda Hive’de bulunmuşlardır. Bu bakımdan verdikleri bilgilerin örtüşmesi, yöre halkının misafirperverliğinin kültürlerinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Berber, 2021, s. 236-237). Nakledilen bu bilgilerden hareketle, Orta Asya’daki tüm göçerevli Türkmen taifesinin konuksever olduğunu söyleyebiliriz.

Orta Asya’nın köklü kavimlerinden Moğolların Türklerle tarihi ve kültürel değerleri iç içe geçmiştir. Özellikle Orta Asya’da aynı coğrafyayı paylaşmış, birçok yönden kader birliği yaşamış bu iki millet hem İslamiyet öncesi hem İslamiyet sonrası iç içe olmuştur. Ancak İlhanlılar zamanında İslamlaşan Moğollar, zaman içinde Timurlular, Altınordu gibi değişik Müslüman Türk devletleri arasında özgün Müslüman Moğol kimliklerini kaybetmiş, İslamlaşmayan Orta Asya’daki Moğollar varlıklarını devam ettirmiştir. Moğollarla Türkler öyle iç içedir ki başta Cengiz, Kubilay, Olcay vb. olmak üzere birçok Moğol kahramanın adı Türkiye’de özellikle erkek çocuklarına verilen yaygın adlardandır. Bu bağlamda Moğollarla ortak değerlerimizden biri konukseverliğimizdir. Yukarıda konukseverliğin oluşmasında yaşanan hayatın etkisini belirtmiş, bozkır hayatı yaşayan toplulukların konuksever olduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda Türklerin konukseverliğini anlatırken seyyahların Moğolların misafirperverliğiyle ilgili görüşlerinin de önemli olduğu düşüncesindeyiz.

2. Moğollarda Misafirperverlik

Tıpkı Türkler gibi uzun süre göçerevli yaşam sürmüş olan Moğollar da misafirperver bir ulustur. Konukseverliğe önem veren Moğollarda bu, bir yaşam biçimi olmuştur. Moğollarda bir bireyden istenen başlıca faziletlerden birinin konukseverlik olması (Rásonyi, 1988, s. 180) dediğimizi doğrulamaktadır. Moğolların efsanevi hanı Cengiz Han, Moğolların bu özelliğini ünlü Yasak’ıyla teminat altına almıştır. Nitekim Cengiz Han’ın Yasak’ında cezası ölüm olan suçlardan biri de bir yolcuya su veya yiyecek vermeyi reddetmektir (Gumilëv, 2003, s. 91). Konukseverlik Yasak da kendine yer bulmakla kalmamış, buna riayet etmeyenler tıpkı zina, hıyanet gibi adi suçlarla bir tutularak ölüm cezasıyla cezalandırılmıştır. Cengiz Han’ın koyduğu yasayı bizzat uyguladığını görmekteyiz.

Cengiz Han’ın en önemli vasıflarından biri zengin, eli açık ve misafirperver olmasıydı (Vladimirtsov, 2022, s. 121). Buna göre her kim sofraya gelirse geri çevrilemezdi. Sofraya oturan konuk, ev sahibinden daha aşağı bir kesime mensup olsa dahi ev sahibinden önce yemeğe başlayabilirdi (D’ohsson, 2023, s. 162). Cengiz Han’ın halefleri zamanında da bu uygulamadan vazgeçilmediği, konukseverliğe önem verildiği görülmektedir. Nitekim Cengiz Han ve haleflerinin zamanı hakkında bilgi veren ve Moğollara karşı olumsuz duygu ve düşüncelere sahip Hıristiyan bir keşiş, Moğolların misafirperverliklerini “tek övülmesi gereken yanları” olarak belirtir (Quentin, 2006, s. 18). Aynı şekilde Moğol boylarından Buryatlar ve Çukçeler de konukseverliğe önem veren boylardır (Abeşi, 2021, s. 160, 162). Güyük Han’ın tahta çıkma merasimine değişik ülkelerden dört bin elçi iştirak etmiştir. Bu dört bin elçiye ayrı ayrı yerler gösterilmiş, gerekli izzeti ikramlar yapılmıştır (Carpini, 2018, s. 145). Cengiz Han ve ardılları zamanındaki misafirperverliğin, asırlar boyunca değişmeden devam ettiğini Moğollar arasında araştırma yapan Finli bilim insanı G. J. Ramstedt’in notlarından öğreniyoruz. Ramstedt’in asırlar sonra yaşadığı iki hadise hem Moğollarda misafire verilen değeri ve misafirperverliğin uç noktasını hem konukseverlik konusunda zaman içinde Moğollarda bir yozlaşma olmadığını, hem de Moğolların şahsında bozkır insanının onuruna düşkünlüğünü gösteren somut örneklerdir.

Ramstedt, 1898 yılında Moğolların arasında bir çadırda kalır. O dönemde yaşanan karmaşadan dolayı Moğollar Ramstedt’i asker zannederler ve Ramstedt, çok zor durumda kalır. Moğollar, Ramstedt’e şüpheyle bakmalarına karşın yine de iyi davranır. Bir akşam Ramstedt’in akşam çadırın önüne bağladığı kendisine ait üç at gece iplerinden sıyrılarak kaçır. Durumun farkına varan Moğollar tüm gece bu atları yakalamak için çaba harcar ve atları tutarak tekrardan

eski yerine sıkıca bağlar. Bu sırada Ramstedt'i hiç uyandırmamışlar, ona ertesi günü yaşanan hadiseyi anlatmışlardır. Ramstedt, niçin böyle bir şey yaptıklarını sorduğunda atların kaybolması durumunda Ramstedt'in kendilerini doğal olarak hırsız olarak görebileceğini, böyle bir lekeyle yaşamayacaklarını aktarmışlardır (Ramstedt, 2021, s. 101-102). Aynı bilim insanının yaşadığı bir başka anısı da aynı derecede önemlidir.

Moğol bozkırlarında tek başına yolculuk yapan Ramstedt hem yolu sormak hem de biraz dinlenmek amacıyla yol güzergâhında gördüğü bir Moğol çadırına uğrar. Ev sahibi, o dönemde savaş olduğundan dolayı Ramstedt'e ilk başta biraz soğuk davranmakla birlikte yine de gerekli yardımı yapar. Bu sırada ev sahibi Moğol, uzun süre Ramstedt'in atını inceler. Ramstedt, oradan ayrıldıktan epey bir süre sonra atı hareket edemez hâle gelir ve tökezleyerek olduğu yere yıkılır. Ramstedt, en yakın bir çadıra on km uzaklıkta ve ne yapacağını bilemez bir durumda, perişan bir halde beklerken uzaktan bir atının yanında bir atla kendine doğru geldiğini görür. Bu atlı, en son çadırına uğradığı Moğol'dur. Bu Moğol, "Düşündüğüm gibi" dedikten sonra Ramstedt'e atının aşırı derecede zatürre olduğunu, bu yüzden bir yedek at alarak buraya geldiğini, kendi getirdiği atı almasını, zatürre olan atı ise iyileştirmek için kendisine bırakmasını, iyileşmesi halinde atı istediği yere getirebileceğini, atın ölmesi durumunda ise herhangi bir ödeme yapmasına gerek olmadığını söyler. Ramstedt, bu muhteşem ötesi yardımseverlik ve misafirperverlik karşısında hayranlığını gizleyemez (Ramstedt, 2021, s. 103).

Sonuç ve Değerlendirme

Farklı zamanlarda yaşamış, değişik millet ve toplumlardan olan seyyahlar, açık bir şekilde görüldüğü üzere, Türklerin misafirperverliği konusunda hemfikirdirler. Farklı zaman dilimlerinde yaşamış insanların aynı görüşte olması, misafirperverliğin Türklerde geçici değil geleneksel bir değer olduğunu göstermektedir. Ayrıca seyyahlarda bu duygu ve düşüncenin oluşmasında ve bunları not edip eserlerinde paylaşmalarında Türklerin hiçbir dahli yoktur. Ancak seyyahların Türklerle ilgili olumlu görüşlerini paylaşmalarında Türkler açısından fevkalade fayda söz konusudur. Bu fayda, bugünün modern zamanları için geçerli olduğu gibi, geçmiş zamanlar için de geçerlidir. Seyyahların hemen tamamının Batılı olduğunu düşünürsek hepsinin özellikle İslamiyet sonrasında doğal düşmanımız olduğunu söyleyebiliriz. Avrupalıların hakkımızdaki duygu, düşünce ve yargılarının iyi olmadığını biliyoruz. Önce Hun, Peçenek, Uz, Avarlar gibi Türk boylarının sonra Selçuklu ve Osmanlıların akınları Batılıların Türklerle ilgili birçok olumsuz algı oluşturmalarına sebep olmuştur. Seyyahların Türk misafirperverliğinden ve Türklerin iyiliğinden bahsetmiş olmaları, Batılıların olumsuz bakışlarını değiştirmek için fevkalade değerlidir. Bu bağlamda seyyahların Türklerin misafirperverliğinden ve iyiliklerinden bahsetmeleri bulunmaz bir propaganda olmuştur.

Günümüz modern yaşamında turizmin bir endüstriye dönüşmesinden sonra ise seyyahların değerlendirmeleri, kişilerin tercihlerinde önemli bir parametre olmuştur. Geçmişte ise her ne kadar okuma yazma ve kitaba/bilgiye ulaşım şimdiki gibi kolay ve ucuz olmasa da Bizanslıların "Kardinal külâhı görmektense Osmanlı sarığı görmeyi tercih ederiz" cümlesinde olduğu gibi, bir nebze de olsa toprakların el değiştirmesini kolaylaştırdığını, kalenin içten fethedilmesini sağladığını söyleyebiliriz. Ayrıca devlet politikası haline gelmese de Batılıların bizimle ilgili önyargılarının değişmesine, halkın bize karşı daha insani duygular beslemesine ve davranışlar sergilemesine vesile olabilir.

Yabancı seyyahların farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin değişik dönemlerine ait olarak aktardıkları izlenimlerinde nerede, ne zaman, hangi şartlarda altında ve kimin hâkimiyeti altında veya nasıl bir idare altında yaşarsa yaşasın Türklerin misafirperver olduğunu görüyoruz. Türklerin bu tüm ve davranışa sahip olmasını, Türklerin İslam'ı kabul etmelerinden sonraki dönemleri ekseninde düşündüğümüzde şüphesiz İslam dininin etkisi yadsınamaz. Çünkü İslam dininde misafirperverlik çok hususi bir yere sahiptir. Her ne kadar İslamiyet öncesi Arap toplumunda da

misafire çok ihtimam gösterilse ve Arap kabileleri misafirperverlikleriyle övünse ve hatta birbirleriyle yarışsa da misafirlikle ilgili ayet, hadis ve İslam büyüklerinin sözlerine bakılacak olursa İslamiyet'in misafire verdiği değer görülecektir. Ancak Türk misafirperverliğinin kültürel kodlarının geçmişinin daha eskilere dayandığını; bunun yansımalarının kültürel değerlerimizin amentüsü olarak nitelendirebileceğimiz Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve henüz İslamiyet'le yeni tanıştığımız dönemde, XI. yüzyılda hazırlanmış olan Divanü Lügati-t-Türk'te ve Kutadgu Bilig'te var olduğunu söyleyebiliriz.

Misafirperverliğin kaynağı olduğunu düşündüğümüz bozkır insanının misafire iyi davranmasının, diğer ifadeyle misafirperver olmasının altında yatan temel sebebin bir yerde kendisi olduğunu söyleyebiliriz. Bozkır, özellikle geçmişte, insanın aranmakla bulunmadığı bir yerdir. Böyle bir yerde “Bugün bana ise yarın sana” esprisinde belirtildiği üzere herkes birilerine misafir olmak zorundadır. Hâl böyle olunca herkes kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa evine gelene öyle davranmaktadır. 1988 yılında Malatya/Hekinhan'ın dağ köylerinden Cecimli'de görev yaptım. Aşağı köylerden biri olan Epreme'den köye bir gelen olduğunda köylüler ne yapacağını şaşırır, hayvan keserler, başköşeye oturturlar, izzet, ikram, kısacası nasıl ağırlayacaklarını şaşırırlardı. Bu davranışın sebebini sorduğumda kışın yollar kapandığında, Malatya'ya gitmek zorunda kaldıklarında Epreme'den gittiklerini, o köyün insanının kendilerini her daim misafir ettiğini çok iyi ağırladıklarını söylediler (C.G). Aynı şartlarda yaşayan insanlar, zorluklar karşısında birbirlerine sırt vermek zorundadır. Aksi takdirde iki taraf da yok olur gider.

Son tahlilde seyyahların söylediklerinden hareketle Türklerin misafirperverliğinin özelliklerini tespit edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

1. Türkler, misafir ağırlamak için birbiriyle yarışır.
2. Türkler, misafirlerini zengin-fakir, nüfuzlu gariban diye ayırmazlar; kendilerine misafir olan herkese aynı şekilde davranırlar.
3. Türkler misafirlerine ikram konusunda oldukça cömerttirler. Kendilerinden esirgediklerini misafirlerine ikramda çekinmezler. Kendileri için kesmedikleri hayvanlarını, misafir geldiğinde kesmekte/kurban etmekte imtina etmezler.
4. Türkler, kendilerine misafir olan kafiiledaki herkese aynı şekilde davranırlar, aynı ikramlarda bulunurlar.
5. Türkler yemek yerken çevreden bir gelen olursa gelen kişi(ler) hemen yemeğe davet edilir.
6. Türklerde sadece vatandaşlar değil, devlet başkanları ve yöneticiler de misafirlerini en iyi şekilde ağırlar.
7. Türkler, misafirlerin gönlünü kıracak veya onları üzecek tutum ve davranışlardan kaçınırlar.
8. Türkler, misafir etmek isteyen çok olduğunda kime misafir olmak istediği konusunda tercihi misafire bırakırlar.
9. Türkler, misafir ağırlama konusunda kendi aralarında da adaletli davranırlar. Her zaman aynı kişilerin değil, herkesin misafir ağırlamasına imkân sağlarlar.
10. Türkler, misafirlerin ağırlanması sırasında müslim ve gayri müslim ayrımı yapmazlar. Herkesi insan olarak görür, herkese eşit davranırlar.
11. Türk çarşı esnafı, dükkânına gelen misafirlerine karşı hürmetli, dürüst ve ikram edicidir. Dükkândan içeri giren herkese mutlaka bir şey ikram edilir ve karşılığında ücret veya alışveriş beklenmez.
12. Türklerde misafiri rahat ettirmek için, âdeta misafir ev sahibi, ev sahibi misafir konumuna geçer.
13. Türkler, misafirleri yanlarından ayrılırken gittikleri yerde yemeleri için çeşitli yolluklar, yiyecekler ve hediyeler hazırlar.

14. Türkler, misafirlerinin mallarının ve canlarının korunmasına aşırı önem verirler ve canları pahasına da olsa emanete sahip çıkarlar.

15. Türkler, misafirlerinin maddi manevi bütün ihtiyaçlarını gidermeye çalışır, gerekirse para bile verirler.

16. Türklere misafir olan birisi, asla yalnızlık ve yabancılık çekmez.

17. Türklerde dışarıdan gelen misafirlere davranışta kadın ve erkekler arasında bir ayırım yapılmaz. Erkekler nasıl ağırlanıyorsa kadınlar da aynı ihtimamı görür.

18. Misafire ihanet eden kişi kâfir gibi değerlendirilir ve korkunç cezalara çarptırılır.

19. Türklerin sofrasında, masasında bir yabancı hesap ödeyemez.

20. Türklerde zengin ve cömert olarak tanınmak iyi bir haslettir ve misafirlere ikram için insanlar yıllarca tasarruf yapar.

21. Türklerde misafir ailenin bir üyesi gibi kabul edilir.

22. Türkler, yolda kalmış insanları misafir etmek için bozkırda evlerini/çadırlarını yol kenarına veya yoldan görünecek yerlere yaparlar ve yolcuları evlerine davet etmek için çocuklarını yol üstünde bekçi koyarlar ve onlar yolcuları evlerine davet ederler.

23. Türkler, sadece misafirlere değil, misafirlerin hayvanlarının bakımına da gerekli ihtimamı gösterirler.

24. Misafirperverlik konusunda Türklerle Moğollar fevkalade benzerlik gösterir. Türklerde misafire gösterilen izzet, ikram, cömertlik, emanete sahip çıkma, misafirin canını, malını koruma gibi tutum ve davranışların hepsi Moğollarda da görülür.

Yukarıdaki tespitlerin birçoğu bugünkü misafir ağırlama geleneklerimiz içinde mevcuttur. Bugün misafirperverlikle ilgili geleneklerimizi yazacak olsak bu tespitlerin birçoğunu olduğu gibi alırız. Bu durum bir taraftan değerlerimizi tespitte objektifliğimizi gösterirken diğer yandan atarımızın kültürlerine sahip çıktığını göstermektedir. Ancak günümüzde bu değerlerimizin birçoğunun değişmeye yüz tuttuğunu, en basitinden artık birçok kimsenin misafirini evinde ağırlamadığını ve misafirini ağırlamak için günlerce hazırlık yapmadığını, misafirlerin otellerde, misafirhanelerde, lokantalarda ağırlandığını ve hatta misafirliğin artık bir yük ve zahmet olarak algılanmaya başladığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abeşî, H. A. (2021). *Türk kavimleri tarihi* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Artamonov, M. İ. (2004). *Hazar tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lugâti't-Türk tercümesi* (Cilt I). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bacon, E. E. (t.y.). *Esir Orta Asya* (T. Say, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Barkley, H. C. (2016). *Anadolu ve Ermenistan'a yolculuk* (N. Demir, Çev.). Köprü Kitapları.
- Belgiojoso, C. T. (2023). *Küçük Asya ve Suriye seyahatnamesi* (M. Awad, Çev.). Selenge Yayınları.
- Berber, İ. (2021). Bozkırda bir vaha: Seyahatlara göre 19. yüzyılda Hive. İçinde M. Gökçe (Ed.), *Seyahatlerin izinde Türkistan* (ss. 217-245). Pegem Akademi.
- Bonvalot, G. (2015). *Orta Asya'ya seyahat-Moskova'dan Türkistan'a* (M. R. Uzmen, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Broquiére, B. (2000). *Deniz aşırı seyahat* (Ch. Schefer, Ed.; İ. Arda, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Carpini, C. (2018). *Moğolistan seyahatnamesi: 13. yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya yolculuk* (E. Ayan, Çev.). Kronik Kitap.
- Ch'un, C. (2022). *Cengiz Han'ın ölümsüzlük arayışı: Taoist simyacı bir keşişin Türkistan seyahatnamesi (1221-1224)* (G. Hasgüçmen, Çev.). Kronik Kitap.

- Clavijo, R. G. (2016). *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Köprü Kitapları.
- D'ohsson, A. C. M. (2023). *Cengiz Han'dan Timur'a Moğol tarihi* (M. R. Balaban, Çev.). Dorlion Yayınları.
- Dalle, I. (2013). *Türkler arasında bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq (1521-1591)* (R. Uzmen, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Davenport, H. (2020). *Sultan'ın İradesi'yle asil atların peşinde* (R. Kankal, Çev.). Yazıgen Yayıncılık.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2017). *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Eliot, S. C. (t.y.). *Avrupa'daki Türkiye* (Cilt 1) (A. Sınar & Ş. S. Türet, Çev.). Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut kitabı I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Fontmagne, B. D. (2022). *Kırım Harbi sonrasında İstanbul günleri (1855-1858) II. İmparatorluk Dönemi'nde İstanbul'daki Fransız sefareti ziyaret* (İ. Yerguz, Çev.). Selenge Yayınları.
- Gahan, I. A. M. (2020). *Hive Seyahatnamesi ve tarihi musavver* (Kolağası Ahmed, Çev.; İ. Aka & M. Ersan, Haz.). Altınordu Yayınları.
- Göka, E. (2010). *Türk'ün göçebe ruhu*. Timaş Yayınları.
- Gumilëv, L. N. (2003). *Eski Ruslar ve büyük bozkır halkları: Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yabudî, Guz, Burtas, Tatar ve Moğollar* (Cilt II) (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Gündüz, T. (2021). *Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin seyahatnâmeleri*. Yeditepe Yayınevi.
- Güvenç, B. (2016). *İnsan ve kültür*. Boyut Yayıncılık.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat (Cilt 3). *İçinde Türkler* (ss. 15-37). Yeni Türkiye Yayınları.
- Monguş, K. L. (2019). *Tuvaların gelenekleri* (İ. Tosun, Çev.). Bengü Yayınları.
- Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler Osmanlıya sığınanlar*. Yeditepe Yayınevi.
- Németh, G. (2023). *Küçük Asya gezisi* (E. Tasnâdi, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Quentin, S. S. (2006). *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* (E. Özbayoğlu, Çev.). Daktav Yayınları.
- Radloff, W. (1986). *Sibirya'dan seçmeler* (A. Temir, Çev.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ramstedt, G. J. (2021). *Doğuya seyahat (1898-1912)* (S. M. Arçın, Çev.). Kitabevi.
- Rásonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca seyahat notları* (F. Çetin & H. Çetin). Paradigma Yayıncılık.
- Şeşen, R. (2018). *İbn Fadlan seyahatnamesi*. Yeditepe Yayınevi.
- Tavernier, J. B. (2019). *17. asır ortalarında Osmanlı üzerinden İran'a seyahat* (E. Gültekin, Çev.). Köprü Kitapları.
- Terzi, M. A. (2010). *Gâvurdağı'nın bulanık tarihindeki sır perdesi*. Doğu Kütüphanesi.
- Texier, C. (2002a). *Küçük Asya: Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (Cilt I) (A. Suat, Çev.; K. Y. Koprıman, Akt.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Texier, C. (2002b). *Küçük Asya: Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (Cilt III) (A. Suat, Çev.; K. Y. Koprıman, Akt.). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tott, B. (t.y.). *Türkler: 18. yüzyılda*. Tercüman 1001 Temel Eser.

Tott, F. (1996). *Türkler ve Tatarlar arasında "on sekizinci yüzyılda Osmanlı Türkleri"* (R. Uzman, Çev.). AD Yayıncılık A.Ş.

Tournefort, J. (2013). *Tournefort seyahatnamesi* (Cilt II) (S. Yerasimos, Ed.; A. Berktaş, Çev.). Kitap Yayınevi.

Vambery, A. (1993). *Bir sabte dervişin Orta Asya gezisi* (N. A. Özalp, Haz.). Ses Yayınları.

Vladimirtsov, B. Y. (2022). *Moğolların içtimaî teşkilâtı Moğol göçebe feodalizmi* (A. İnan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yalman (Yalkın), A. R. (1993). *Cenüpta Türkmen oymakları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yate, C. E. (2022). *Horasan ve Sistan* (R. Şahsi, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.